

Ірина ЯКОВЕЦЬ,

провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Ключові слова: оптимізація; виконання кримінальних покарань; органи і установи виконання покарань; ефективність діяльності колоній; Державна кримінально-виконавча служба України.

Останнім часом діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України) піддавалася критиці, в пресі оприлюднювались численні факти грубих порушень умов тримання ув'язнених, прав людини й жорстокого поводження, порушення законодавчих норм й загальновизнаних принципів роботи із засудженими. Про зазначені порушення наголошується й в Указі Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 8 листопада 2012 року №631/2012. Усе це налаштовує вчених і практичних працівників у галузі кримінально-виконавчого права до пошуку варіантів змін системи виконання кримінальних покарань в Україні, а також до розробки нових концепцій проведення даної діяльності.

На сьогодні у галузі кримінально-виконавчого права певною мірою активізувався науковий пошук. Окреслену вище проблему вивчали, зокрема, К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.І. Грушицький, Т.В. Денисова, Т.В. Кам'янець, О.Г. Колб, О.В. Лисодєд, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, О.В. Ткачова, М.П. Черненко, Ю.В. Шинкарьов. Але, незважаючи на визнання необхідності оновлення процесу виконання кримінальних покарань, більшість наукових розробок і публікацій стосується спроб модернізації виправної концепції, що довела свою неефективність та нерезультативність. Також в обіг вводиться поняття «оптимізація», але без визначення його змісту й значення.

Мета цієї публікації полягає в окресленні загальних підходів до визначення змісту оптимізації

процесу виконання кримінальних покарань, що визнається нами базовою концепцією зміни його сучасного стану.

Сутність оптимізації процесу виконання кримінальних покарань, на нашу думку, полягає у продуманому виборі змісту, методів, форм і прийомів організації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у цій сфері, які забезпечують ефективність останньої. Оптимізація передбачає досягнення ефективності процесу виконання кримінальних покарань найбільш доцільними і найбільш відповідними засобами, формами та прийомами у конкретній ситуації. Тому основними критеріями оптимальності процесу має стати відповідність способів впливу закономірностям процесу; відповідність функціонування процесу, його змісту, методів, форм і засобів впливу поставленим цілям. Отже, *оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань можна визначити як організацію його за такою формою, такими методами і засобами, які забезпечують ефективність діяльності органів і установ виконання покарань з досягнення поставлених цілей і завдань*. Інакше кажучи, оптимізація являє собою процес, що здійснюється стосовно іншого процесу – виконання покарання, який є об'єктом діяльності з оптимізації.

У результаті аналізу теоретичних джерел можемо виокремити такі зазначені нижче основні етапи оптимізації процесу виконання кримінальних покарань.

Визначення мети і завдань процесу виконання кримінальних покарань. Цей етап передбачає збір

інформації, у тому числі й про функціонально-змістовну характеристику органів і установ ДКВС України, та її аналіз для формування цілей і завдань процесу виконання кримінальних покарань; розробку кінцевих та проміжних цілей і завдань, а на їх основі – модельно-проективну діяльність відповідних суб'єктів; з'ясування суб'єктами оптимізації та виконання покарань шляхів реалізації мети і завдань процесу виконання кримінальних покарань.

Вибір критеріїв оптимізації (критеріїв ефективності) процесу виконання кримінальних покарань є основою другого етапу. Він передбачає визначеність у таких питаннях: вибір і конкретизація критеріїв за кількісними показниками; вибір і конкретизація критеріїв за послідовністю їх використання і впровадження; вибір і конкретизація критеріїв за можливістю виміру показників процесу виконання кримінальних покарань.

Вибір відповідних засобів, форм і методів організації процесу виконання кримінальних покарань передбачає аналіз змісту окремих видів діяльності у процесі виконання кримінальних покарань; з'ясування вимог щодо підбору засобів, форм і методів їх здійснення; аналіз та засвоєння можливих методичних рекомендацій, передового досвіду виконання кримінальних покарань та конкретизацію їх відповідно до наявних можливостей та умов; здійснення процедури вибору із врахуванням теоретико-методичної переваги окремих засобів, форм і методів організації діяльності з виконання кримінальних покарань.

Створення попередніх умов для реалізації мети процесу виконання кримінальних покарань. Цей етап охоплює вирішення таких питань, як підготовка суб'єктів виконання покарань до проектування та програмування діяльності, яка при цьому виконується; створення або покращення матеріально-технічної бази; вироблення необхідних стратегічних установок на реалізацію поставлених цілей і завдань; здійснення координації діяльності усіх суб'єктів.

Реалізація визначеної мети та завдань процесу виконання кримінальних покарань. Зміст цього етапу оптимізації передбачає розгляд питань послідовної організації процесу виконання кримінальних покарань, організації поетапного вирішення основних завдань, які виникають при цьому, а також здійснення контролю та коригування програми проведення відповідних видів діяльності в зазначеній сфері.

Аналіз результатів процесу виконання кримінальних покарань. Основним змістом цього ета-

пу є оцінка ступеня відповідності отриманих результатів визначеній меті на основі критеріїв оптимізації (а точніше – критеріїв ефективності); з'ясування причин наявної невідповідності мети отриманим результатам; аналіз факторів, які були визначальними на шляху досягнення мети; формулювання висновків і пропозицій щодо здійснення подібної діяльності у майбутньому.

Потрібно зазначити, що ідею оптимізації не варто ототожнювати з досить поширеними захопленнями окремими прийомами та засобами організації процесу виконання кримінальних покарань чи роботи із засудженими. Оптимізація не відкидає інновацій, а передбачає впровадження їх у загальну систему засобів і прийомів здійснення вказаної діяльності та використання їх там, де вони будуть найбільш ефективними. Оптимізація не спрямована на абсолютизацію окремих методів або засобів здійснення діяльності, що проводяться у процесі виконання кримінальних покарань.

Оптимізація – це діяльність, якій властивий динамічний процесуальний аспект; процесуальність – одна з основних характеристик оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. Крім того, поширюючи існуючі підходи до оптимізації як різновиду діяльності в певних сферах [1, 128; 2, 98], можемо виділити у ній чотири наведені нижче основні аспекти.

1. Закономірний характер – оптимізація процесу виконання кримінальних покарань засновується на закономірностях цього процесу, які можна умовно поділити на два основні види: а) об'єктивні, тобто властиві процесу виконання кримінальних покарань за його сутністю, такі, що з'являються, тільки-но розпочинається цей процес; це закони, властиві процесу виконання кожного виду кримінального покарання, хоч де б він розпочинався; б) суб'єктивні, тобто такі, що проявляються залежно від характеру діяльності певних суб'єктів і, відповідно, залежно від виду змісту покарання та інших факторів. Ці закономірності проявляються при виконанні не кожного виду покарання, поставленої мети, засобів і методів їх досягнення.

2. Стадійність оптимізації означає, що вона не є безперервним лінійним процесом, а являє собою послідовність станів, що змінюються у часі. Кожна стадія у розвитку відрізняється якісно новим станом процесу виконання кримінальних покарань та включених до нього суб'єктів, а механізмом руху від однієї стадії до іншої є перехід кількісних змін у якісні. Такий розвиток відбува-

ється рівномірно, за висхідною спрямованістю, в одному темпі, як поступове перетворення процесу та втягнених до нього суб'єктів. Перехід від однієї стадії розвитку до іншої здійснюється у, так би мовити, «кризових» точках. Саме криза знаменує різкий перелом, перехід від одного якісного стану до іншого. Тож процес виконання кримінальних покарань уявляється як переміжність (циклічність) спокійних періодів з різкими коливаннями, що є своєрідною перервою у розвитку, який відділяє одну стадію від іншої. Таким чином, оптимізація – це діяльність, що постійно змінює свій характер, який проявляється у перетворюючому, гностичному виді.

3. До внутрішніх факторів оптимізації можна зарахувати спонукальні причини, тобто не реакцію на стан системи виконання кримінальних покарань, а прагнення відповідних суб'єктів до чогось нового, що відрізняється від уже проводжуваної діяльності й пов'язано з негативними результатами існуючих дій і процесів, з бажанням досягти більш високих результатів, перейти на вищий рівень тощо.

4. У межах нашого дослідження як зовнішня умова щодо процесу оптимізації може виступати зацікавленість відповідних суб'єктів та суспільства в цілому у формуванні певної моделі виконання кримінальних покарань та його результатів. Також зовнішнім фактором можуть слугувати вимоги міжнародного співтовариства, які висуваються з огляду на прагнення нашої держави до співробітництва на інших рівнях. Тож можна зробити висновок, що оптимізація відбувається не за чияюсь суб'єктивною волею, а з певних об'єктивних причин. При цьому процесуальність оптимізації характеризується закономірним її характером, стадійністю, а також впливом зовнішніх і внутрішніх умов здійснення цього виду діяльності. Тобто оптимізація процесу виконання кримінальних покарань – це особлива діяльність, що має закономірний характер, в силу чого її й розглядають як процес об'єктивного характеру, як щось, що відбувається поза суб'єктом. Проте оптимізація не може існувати (створюватись, формуватись, розвиватись) без діяльності суб'єкта. Як і будь-яка інша діяльність, як певний вид правовідносин оптимізація процесу виконання кримінальних покарань, крім визначеної мети, характеризується своїм окремим об'єктом, суб'єктом, метою, засобами досягнення цілей і процедурою. Зважаючи на загальне розуміння суб'єкта будь-якої діяльності як активної,

ініціативної сторони цілеспрямованої діяльності, носія діяльнісної спроможності, з якими пов'язані її пускові та регулятивні механізми, тобто того, хто приймає рішення про початок діяльності та контролює її хід [3, 297], можна стверджувати, що суб'єктом оптимізації є органи, установи, організації та їх посадові особи, що мають необхідні повноваження і здатність впливати на процес виконання кримінальних покарань. Як уже зазначалось, об'єкт оптимізації – це те, на що спрямовується діяльність суб'єкта [4, 9], тобто – безпосередньо сам процес виконання кримінальних покарань; мета являє собою усвідомлений образ передбачуваного результату, на досягнення якого спрямована діяльність, а коли ціль визначена, її досягнення чи недосягнення залежить від засобів. Тож подальше дослідження оптимізації процесу виконання кримінальних покарань має включати визначення його цілей і завдань, суб'єктів цієї діяльності та їх компетенції й повноважень, форми практичного впровадження даного процесу, що призведе до його ефективності, а також визначення критеріїв такої ефективності. Охарактеризувавши названі складові оптимізації, можемо визначити шляхи практичного запровадження запропонованої концепції та досягнення поставлених цілей.

Виконання кримінальних покарань має вигляд міжсуб'єктної взаємодії, в якій суб'єктом виконання покарання є адміністрація органів і установ виконання покарань, а суб'єктом відбування – засуджений. Тобто процес виконання покарання – це акт взаємодії вказаних суб'єктів з метою засвоєння останнім певних правил і норм поведінки, з огляду на що засуджений виступає одночасно й суб'єктом, і, по-суті, об'єктом діяльності з виконання покарань. Керуюча ж роль у цьому процесі належить ДКВС України в особі її органів і установ. Суб'єктна організація та управління об'єктами, а також подіями, визначається досягненням поставленої мети, при цьому суб'єкт виконання покарань має бути адекватним існуючій ситуації [5, 92], тобто не повинен підпорядковуватися умовам, які виникають у сфері виконання покарань, та рухатись в одному напрямку. Суб'єкт виконання покарань повинен оцінювати ситуацію та приймати самостійне свідоме рішення, однак у цьому разі може виникнути суперечність між зовнішніми умовами оптимізації та внутрішніми характеристиками суб'єктів, які беруть участь у реалізації процесу виконання кримінальних покарань і, відповідно, його опти-

мізації. Зазначені суб'єкти мають враховувати вимоги суспільства до кінцевого «продукту» діяльності системи виконання покарань, а також законодавчі правила її проведення, проте способи, форми та методи впливу на процес виконання покарань чи роботи з засудженими вони обирають самостійно, у межах чинного законодавства та з урахуванням особливостей конкретних осіб й інших обставин.

Таким чином, керуючому суб'єкту для практичної оптимізації процесу виконання кримінальних покарань потрібно здійснити обрання однієї моделі поведінки та провадження процесу з альтернативних її моделей. Отож черговою сутнісною характеристикою оптимізації, що відповідає такій структурній складовій діяльності, як засіб, є альтернативність. Дана характеристика заснована на обранні найбільш прийнятного варіанта діяльності системи тощо [5, 92]. Оптимізувати процес виконання покарань неможливо без відбору існуючих форм і методів його реалізації. Обрання чогось вимагає наявності варіантів, з яких потрібно обрати найбільш оптимальний для тієї або іншої ситуації. Як наголошується у педагогіці та теорії навчання, до основних причин, які зумовлюють подібну альтернативність, потрібно віднести різноманітність навчальних завдань, елементів змісту освіти та видів навчального матеріалу, неоднозначність проявів закономірностей його засвоєння залежно від стилю пізнавальної діяльності та багатьох інших факторів, аж до психологічної атмосфери навчання [2]. Усе це може бути застосоване й до процесу виконання кримінальних покарань, який також характеризується як різноманітністю вирішуваних під час його реалізації завдань, так і відсутністю сталих закономірностей розвитку, а дослідження різноманітних варіантів дає змогу розглянути кілька варіантів цього процесу, оцінити та зіставити їх прийнятність для даних конкретних ситуацій, тобто обрати необхідний інструментарій для оптимізації цього процесу. Тому оптимізація процесу виконання кримінальних покарань може відбуватися винятково в умовах альтернативного вибору. Інакше кажучи, суб'єкт оптимізації повинен мати кілька варіантів вирішення практичної ситуації, що виникла.

У педагогіці наступною ознакою, сутнісною характеристикою оптимізації називають раціональність, під якою розуміють досягнення результату за мінімальних затрат сил, часу та засобів [6]. Проте з цим ми не можемо погодитись. Термін «раціональний» у широкому сенсі означає розум-

ність, свідомість, належність розуму [7], а фахівці у галузі філософії зазначають, що раціональність має певні виміри, зокрема буває повною чи неповною [8, 28]. Як уже вказувалось, оптимізація – це процес обрання найкращого варіанта з можливих і приведення об'єкта у такий стан, за якого досягається його ефективність. Суб'єкти оптимізації процесу виконання кримінальних покарань під час прийняття рішення розглядають усі можливі варіанти, вигоди та витрати. Таким чином, вони повністю враховують існуючі «у просторі» обмеження й можливості та у підсумку обирають найоптимальніше рішення, що забезпечує ефективність процесу виконання кримінальних покарань. Саме тому повна раціональність і є способом здійснення оптимізації. Якщо ж раціональність неповна – оптимізації нема.

Аналіз існуючих наукових поглядів дає можливість визначити оптимізацію як процес вибору найкращого варіанта з можливих та приведення об'єкта у такий стан, за якого досягається його ефективність. Щодо процесу виконання кримінальних покарань, його слід розуміти як діяльність з обрання такої форми, методів і способів організації вказаного процесу, що забезпечують ефективне досягнення органами й установами виконання покарань поставлених цілей і завдань. Оптимізація – це діяльність, якій властивий динамічний процесуальний аспект; процесуальність – одна з основних характеристик оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. У процесі оптимізації можна виділити чотири основні аспекти: закономірний характер, стадійність, внутрішні фактори, зовнішні умови. Вона також повинна відбуватися поетапно: визначення мети і завдань процесу виконання кримінальних покарань; вибір і конкретизація критеріїв оптимізації (критеріїв ефективності) процесу виконання кримінальних покарань; обрання відповідних засобів, форм і методів організації процесу виконання кримінальних покарань; створення попередніх умов для реалізації мети процесу виконання кримінальних покарань; реалізація визначеної мети і завдань процесу виконання кримінальних покарань; аналіз результатів процесу виконання кримінальних покарань.

Порушення зазначеної стадійності (порядку дій) унеможливить впровадження змін процесу виконання кримінальних покарань, оскільки виключення якогось етапу не дасть змоги вирішити завдання комплексно, з урахуванням усіх чинників та обставин.

Список використаних джерел:

1. Борытко Н.М. Методология психолого-педагогических исследований: учебник для магистрантов и студентов педагогических вузов / Н.М. Борытко, А.В. Моложавенко, И.А. Соловцова. – М.: Академия, 2008. – 320 с.
2. Пиралова О.Ф. Теоретические основы оптимизации обучения профессиональным дисциплинам в условиях современного технического вуза: моногр. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.monographies.ru/131-4299>
3. Кузнецов В.Г. Философия: учеб. / В.Г. Кузнецов, И.Д. Кузнецова, В.В. Миронов, К.Х. Момджян. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 519 с.
4. Федорчук В.В. Основы педагогичної майстерності / В.В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський: Звоник Д., 2008. – 140 с.
5. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: моногр. / Н.М. Борытко. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.
6. Кларин М.В. Педагогическая технология в образовательном процессе / М.В. Кларин. – М.: Народное образование, 1989. – 256 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://что-означает.рф>
8. Розмаинский И.В. Homo Post-Soveticus: Основные характеристики экономического поведения с точки зрения институционально-посткейнсианского подхода / И.В. Розмаинский // Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2007. – Т. 5. – №1. – С. 28–40.

Ірина ЯКОВЕЦЬ

ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Резюме

*У статті розглядаються вихідні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. Нада-
но визначення категорії «оптимізація», а також зазначено основні етапи та закономірності цього процесу.*

Ірина ЯКОВЕЦЬ

ПОНЯТИЕ, ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ИСПОЛНЕНИЯ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ В УКРАИНЕ

Резюме

В статье рассматриваются исходные положения оптимизации процесса исполнения уголовных наказаний. Автором дается определение категории «оптимизация», а также определяются основные этапы и закономерности этого процесса.

Iryna IAKOVETS

CONCEPT, THE MAIN STAGES AND REGULARITIES OF OPTIMIZATION OF PROCESS OF EXECUTION OF CRIMINAL PUNISHMENTS OF UKRAINE

Summary

In article starting positions of optimization of process of execution of criminal punishments are considered. The author gives category «optimization» definition, and also the main stages and regularities of this process are defined.